

MANIFESTĂRI ALE SENTIMENTELOR ETNICE REFERITOARE LA ROMÂNI ÎN EVUL MEDIU

IOAN-AUREL POP

ABSTRACT. *Ethnic Sentiments Concerning the Romanians During the Middle Age.* The author shows that between the universal forces Popacy and Roman — German Empire — and the local frameworks — village, town, province in the Middle Ages, existed also some ethnic sentiments and attitudes which prepared the modern nations.

The special case of the Romanians is very important, because the ethnic solidarities in the Romanian Principalities were born especially during the confrontation with the foreign enemies. The Hungarian Policy in Transylvania, between the 13-th and 16-th centuries, was a policy of limitation and of discrimination towards Romanians. The author proves that, in their defense, the Romanians used, as arguments, the language, the Orthodox faith and the origin. During these confrontations, the national sentiments among the Hungarians, the Romanians, the Saxons and the Szeklers became stronger and stronger, working for the modern evolution of the East European society.

De multe ori, societatea medievală a fost privită, fie din perspectiva a două forțe înglobate, universaliste — Imperiul și Papalitatea —, fie din punctul de vedere al unor mărunte particularisme locale, ancorate uneori în stagnare și imobilism. Perspectiva universalistă a convenit și istoriografiei marxist-leniniste, animată de lozinca „internaționalismului proletar“ și dornică să eludeze temeiuurile istorice ale națiunilor contemporane. Pe de altă parte, unele școli istorice naționale, din secolul trecut până astăzi, cu unele intermitențe, au acreditat ideea „luptei multiseculare“ a unui anumit popor „pentru libertate și unitate națională“. Este însă tot mai clar astăzi că, așa cum Imperiul și Papalitatea nu au putut împiedica geneza medievală a Franței moderne¹, nici unitatea politico-statală a românilor, înfăptuită în epoca modernă, nu a fost un rezultat al luptei conștiente de veacuri, susținute de o idee politică permanentă în gândirea poporului român. Aceasta nu îl împiedică însă pe istoric, fie și în cazul românilor, să cerceteze, dincolo de solidaritatea creștină generală sau de micile comunități locale, formarea și evoluția sentimentului de apartenență a oamenilor la un anumit popor sau națiune. Cercetările acestea conduc uneori la rezultate surprinzătoare privind evoluția sentimentelor de solidaritate etnică din secolele XIII—XIV până la formele și formulele avansate din secolele XVIII—XIX,

¹ M. Mollat, *Genese medievale de la France moderne. XIV—XV-e siècles*, Paris, 1970, passim. Pentru sentimentul național în evul mediu apusean, vezi Ioan A. Pop, *Solidarități etnice în evul mediu — secolele XIII—XVI*, I, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj“, 1989, XXIX, p. 67—81.

când se elaborează ideologia și programele politice adecvate solidarităților naționale moderne.

Unirea politică a românilor nu s-a putut înlăptui în evul mediu, fiindcă lipseau condițiile necesare unei asemenea întreprinderi, dar s-au afirmat unități locale și parțiale românești, care au pregătit marea unitate, tot mai vizibilă spre amurgul evului mediu. Noile cercetări au relevat că acel concept de *natio*, căruia eram obișnuți să-i relevăm în veacurile XIV—XVII doar componenta elitară, de stare sau grup privilegiat cu substrat politic, are și o altă accepțiune în epocă, atât în apusul, cât și în centrul și răsăritul Europei². Inșiși oamenii evului mediu, când foloseau, în anumite împrejurări, termenul de *națiune*, se gândeau și la aspectul etnic, la limba comună, la obiceiuri și credințe, la origine și tradiție. Chiar și în lipsa termenului, asemenea deosebiri după criterii etnice sînt evidente pentru omul medieval. De aceea, istoricii au început să utilizeze și pentru zona central-sud-est europeană noțiunea de *națiune medievală*. Ea nu are forme de manifestare spectaculare ca-n epoca modernă și contemporană, deoarece nu are la bază o conștiință generală activă a întregului grup, în temeiul căreia să se desfășoare o luptă organizată pentru promovarea intereselor națiunii. Dar ea conduce și la noi la *sentimente* și la *atitudini colective*, de grup mai restrâns, *sentimente* și *atitudini* care, în chip surprinzător, au la bază unitatea de limbă sau unitatea de credință, de obiceiuri, tradiții („legea românească”) ori chiar și unitatea de origine (romanitatea). În Transilvania, există unele împrejurări și evoluții speciale care au încurajat o asemenea sensibilitate de tip etnic. De pildă, stările, pământul, confesiunile și unele categorii sociale au căpătat de timpuriu în Transilvania și componente sau atribute etnice. Astfel, stările au fost nobilimea (care se va identifica cu elita maghiară), fruntașii sașilor și fruntașii secuilor (la început, și ai românilor). La baza distincției dintre stări, cum se vede, nu au stat numai criterii social-politice și profesionale, ci și etnolingvistice; ca urmare, stările s-au numit în Transilvania națiuni. Pământul voievodatului Transilvaniei a fost împărțit încă din secolele XIII—XIV în *Konigsboden (Fundus Regius)* sau „Pământul săsesc”, în *Székelyföld (Terra Siculorum)* sau „Pământul secuiesc” și în pământul celor șapte comitate sau „Pământul nobiliar”, echivalent apoi cu pământul ungarilor. Numai românii, răspândiți peste tot, nu aveau nici un pământ al lor, dăruit cu privilegii globale, deoarece românii au fost excluși dintre „națiuni”. De asemenea, creștinismul, prin însuși natura lui, universal sau ecumenic, are accente etnice: catolicii sînt adesea numiți „creștini” (*Christiani*), iar ortodocșii sînt numiți „români” (*Valachi*). Perechea de termeni *Christiani — Valachi* indică clar o sinonimie în epocă (sec. XIV—XVI) între ortodox și român. De altfel, cu vremea, spre finalul evului mediu, și categoriile sociale capătă conotație etnică, fiindcă nobil ajunge sinonim cu maghiar, iar iobag (șerb) ajunge să însemne român (sau invers). Toate aceste particularități, legate de ima-

² Vezi și lucrarea *Naționalism in the Middle Ages*, ed. L. Tipton, New York, Chicago, San Francisco etc., 1972, *passim*.

ginea celuilalt, a străinului, au conturat de timpuriu sentimente și atitudini individuale și colective, ce reies atât din mărturiile păstrate despre români, cât și din cele referitoare la maghiari, sași sau secui. Câteva exemple pot fi edificatoare.

În 1366, vreme de vreo șase luni, regele Ungariei, Ludovic I, a stat în Transilvania și a urmărit să realizeze cel puțin două obiective: 1) să readucă la ascultare (sub forma vasalității, dacă prin cucerire nu s-a putut) cele două țări românești devenite libere — Țara Românească și Moldova și 2) să întărească autoritatea regatului maghiar în Transilvania, prin diminuarea sau chiar anularea rolului social, politic și economic al românilor³. Primul obiectiv nu a fost îndeplinit, iar al doilea doar parțial, prin măsuri luate de sus, care nu s-au putut aplica întocmai și imediat, dar au deschis calea eliminării elitei românești dintre factorii politici (adică de putere) ai voievodatului la nivel central. Regele condiționează calitatea de nobil (feudal oficializat) de deținerea actului de donație regală pentru pământul stăpânit și de apartenența la confesiunea catolică. Cu alte cuvinte, de-acum nobil este numai catolicul care are privilegiu pentru pământul său. Era clar că în această regulă se încadrau aproape exclusiv nobilii maghiari și nu se încadrau frunțașii românilor — juzii, cnezii, voievozii, unii chiar înnoblați — care se socoteau asimilați nobililor, dar nu aveau act de donație și nu erau catolici sau aveau act, dar nu îndeplineau a doua condiție. Măsurile regale din 1366 mai cereau să fie stârpiți răufăcătorii de orice neam, dar mai ales românii (*signanter Olachi*) și activau prigoana împotriva clerului ortodox (se cunosc „adresele” în acest sens către două comitate din Banat). Ce împrejurări exacte vor fi dictat asemenea măsuri aspre și oare sunt ele îndreptate într-adevăr împotriva românilor? Putea un om al secolului al XIV-lea, fie el și rege, gândi în termeni „naționali”? Spre a putea răspunde la asemenea întrebări, e nevoie de câteva explicații. Dinastia de Anjou în Ungaria, spre deosebire de Arpadieni, a realizat că excesiva diversitate a structurilor sociale, politice, etnice, profesionale etc. reprezenta o adevărată primejdie pentru unitatea regatului. Aceasta nu însemna că nu trebuiau cucerite sau supuse noi teritorii pentru Ungaria, doar că ele, pe cât posibil, urmau să fie uniformizate, aduse la numitorul comun al regatului, Ludovic I avea experiența sa și a tatălui său, Carol Robert, în acest sens. Cele două țări românești extracarpătice se scuturaseră de dominația și chiar de suzeranitatea Ungariei, în urma unor eforturi proprii deosebite ale românilor de acolo, dar și datorită unor împrejurări speciale, legate de Ungaria și de Transilvania. Întâi, Ungaria nu reușise niciodată să cucerească aceste țări, deoarece tendințele de cucerire veniseră târziu (abia pe la începutul secolului al XIII-lea se încheiase, în linii mari, cucerirea militară a Transilvaniei, cu importante sacrificii), iar elitele acestor țări deveniseră puternice și conștiente de rolul și misiunea lor. Apoi, Ungaria făcuse sub Arpadieni „greșeala”, pe care Carol Robert n-a mai putut-o îndrepta, de a încerca dominarea

³ Maria Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 245—254; S. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*. Cluj-Napoca, 1988, p. 85—90.

acestor regiuni prin concursul direct al elitelor locale, care au înșelat curând încrederea regilor, punându-se în serviciul cauzei „naționale”, reprezentate de „infideli notorii”, cum au fost Basarab sau Bogdan. În fine, mai era un motiv de îngrijorare și de meditație pentru guvernanții dinspre vest: ajutorul venit din Transilvania și Maramureș pentru întemeierea celor două „libertăți românești”, de la sud și est de Carpați. Acesta este momentul când, din aprilie până în octombrie 1366, regele Ludovic, din Transilvania, încearcă să rezolve chestiunile panromânești. Dându-și seama că Țara Românească și Moldova erau pierdute pentru statul Ungariei și că ele acționau concertat (simfon și sincron) pentru contracararea presiunilor regatului angevin⁴, a luat măsuri de preîntâmpinare a repetării unei asemenea situații și în Transilvania. Prima măsură care trebuia luată era anihilarea elitei românești, care alcătua o stare și participa la congregații sau la adunările de stări. Condiționarea calității de nobil de deținerea actului scris de donație și de apartenență la catolicism lovea tocmai în această elită românească, deoarece juzii, cnezii și voievozii români din Transilvania erau cei care stăpâneau pământ fără să aibă, în general, act de donație, fiind în același timp și ortodocși. Era astfel legalizată tendința de acaparare a pământurilor românești de către „adevărații nobili” ai regatului. Desigur, o parte dintre fruntașii români, mai ales din regiunile mai ferite care scăpaseră cuceririi directe, instituționale, s-au străduit, după obiceiul feudal al „credincioaselor slujbe”, să obțină act de donație și au acceptat să se catolicizeze, spre a se salva de la uzurpare. Mulți dintre ei, la nivel local, în Hațeg, Hunedoara, Banat, Maramureș, și-au mai păstrat mult timp specificul românesc și au ținut să fie numiți, nu simplii nobili, ci nobili români (*nobiles Valachi*)⁵. În general, mica nobilime românească nu s-a înstrăinat de poporul de jos, dar rămasă fără suportul material al calității sale elitare, nu s-a mai putut manifesta decât la nivel local, cu intermitențe și cu îngrădiri. În schimb la nivel central, al voievodatului, după 1366 este cert că românii nu au mai avut o elită care să fie parte alcătuitoare de stat în nume românesc. „Uniunea frățească” (*fraterna unio*) din 1437 va consfinți definitiv această situație: de-acum, niciodată, *Valachi* nu vor mai putea sta și nu vor mai fi pomeniți alături de *Nobiles, Saxones* și *Siculi*, în adunările Transilvaniei și nu vor mai putea conduce, prin urmare, destinele țării lor. Individual au mai făcut-o, ajungând la înalte funcții și dregătorii — uneori la cele mai înalte (cel mai important luptător antiotoman care s-a născut în Ungaria, cel mai mare rege al Ungariei în veacul XV, cel mai mare umanist din Ungaria în secolul XVI etc. au fost de origine românească) — dar nu în calitate de români și de ortodocși, ci de nobili și catolici⁶. În acest fel, Transil-

⁴ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 48—65; 113—130.

⁵ A. A. Rusu, *Un formular al cancelariei regale, din epoca lui Iancu de Hunedoara, pentru nobilii români din Transilvania*, în „Acta Musei Napocensis”, 1983, XX, p. 155—170.

⁶ Ioan A. Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobilare (boieresti) din Transilvania în secolele XIV—XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 9—26.

vania, țară majoritar ortodoxă și românească, a putut fi stăpânită de o minoritate neromânească și a fost împiedicată să urmeze exemplul de independență al celorlalte două țări românești.

Încă din secolul XIV, credința ortodoxă și limba română deveniseră o marcă a etniei românești. În comparație cu vecinii dominatori catolici dinspre vest (ungurii) și nord (polonii), cu musulmanii care presau dinspre sud (turcii otomani) și est (tătarii), românii se individualizează ca ortodocși. Această individualizare se accentuează prin anii 1360—1380, când Papalitatea, vicarul franciscan al Bosniei, Bartolomeu de Alverna și mai ales regele Ludovic I dau o nouă vigoare campaniei de convertire a „schismaticilor“. În 1374, când Țara Românească și Moldova erau iarăși în conflict deschis cu regatul Ungariei, papa Grigore al XI-lea cerea regelui Ungariei și celor doi arhiepiscopi ai regatului să accepte crearea unei episcopii proprii pentru acea „parte a mulțimii națiunii românilor“ care trăiau la hotarele regatului, spre tătari și care trecuseră „de la ritul și schisma grecilor“ la catolicism, prin zelul lui Ludovic I. Dar papa mai spune un lucru important: cea mai mare parte a românilor din respectiva regiune (probabil zona de curbură din exteriorul Carpaților Orientali) nu acceptaseră convertirea deoarece „nu erau mulțumii cu slujba preoților unguri“ și pretindeau un ierarh *cunoscător al limbii națiunii române* („qui linguam dicte nationis scire aseritur“). Deci cam în aceleași regiuni unde la 1234 românii sunt atestați cu propria organizare politico-bisericească, se produce, după un veac și jumătate, o puternică rezistență cu o coloratură națională (de care se știa la curia papală), manifestată prin lupta pentru apărarea limbii române⁷. Apariția limbii ca argument al opoziției românilor față de efortul de integrare confesională angevin și catolic e un indiciu al intrării în scenă a *națiunii medievale*⁸.

Prin 1379 sau 1380, pomenitul vicar al Bosniei (vicariatul Bosniei era o subdiviziune a ordinului franciscan, în care intrau teritoriile sârbe, bulgare și românești, de sub autoritatea Ungariei), într-o scrisoare legată de avantajele atragerii românilor la catolicism, spune ce probleme s-ar rezolva prin asemenea act pentru regatul Ungariei: 1) ar dispărea preoții ortodocși, „acești îndărătnici“, care mențineau coeziunea locuitorilor; 2) s-ar realiza mai marea credință a neamului românesc față de rege și domnii de pământ, deoarece „acum, ei [românii] nu slujesc regelui și domnilor lor decât de frică“; 3) „multe rele... vor înceta, pe care ei [românii] le comit inconștient împotriva creștinilor [catolicilor], împreună cu cei din afara regatului, de o limbă și credință cu dânsii“⁹. Aceștia sunt termenii în care se gădea în epocă privitor la români. Existau deci planuri precise de frângere a solidarității românești, care avea temeiuri lingvistice și confesionale. Promotorii acestor planuri erau conștienți de cel puțin două avantaje practice convertirii românilor, anume

⁷ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 120.

⁸ Ioan A. Pop, *Confesiune și națiune medievală: solidarități românești în secolele XIV—XVI*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca“, 1987—1988, XXVIII, p. 178—182.

⁹ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 94—95.

de mai buna integrare a lor în regatul Ungariei și de izolarea lor în raport cu ceilalți români, din țările libere. Dacă vicarul Bosniei gândea așa pe la 1380, este clar că regescul său contemporan, Ludovic I, promotor al politicii de catolicizare, vedea lucrurile în mod asemănător. Prin urmare, plasarea măsurilor lui Ludovic I sub semnul unui plan elaborat de uniformizare a structurilor eterogene ale regatului, plan care în Transilvania îi viza prioritar pe români, este singura interpretare realistă posibilă. Planul se referea mai ales la aspectele sociale, politice și religioase. Sub aspect social, nobilimea, una și indivizibilă, este definită prin criterii precise, iar țărănimii dependente i se fixează sarcini riguroase, cum a fost, de pildă, generalizarea nonei. Sub aspect politic, întărirea puterii centrale s-a conjugat cu tendința de exercitare a autorității locale după criterii ferme și unice și cu încercările de desființare a unor autonomii locale tradiționale. Sub aspect religios, întărirea catolicismului și prigonirea ortodoxiei, a ereziilor etc. se manifestă ca politică de stat. Această nu înseamnă automat că planurile relevate de izvoarele epocii au și reușit întocmai. Au existat piedici și condiții nefavorabile care s-au opus, astfel că împlinirea gândurilor regelui, ale Papalității, ale franciscanilor a fost doar parțială. De exemplu, numai pe plan religios, conform mărturiei lui Antonio Bonfini, cu tot „zelul misionar“ exemplar al regelui Ludovic, spre sfârșitul domniei lui (spre 1382), se reușise ca o treime din populația regatului Ungariei să fie de credință catolică¹⁰. Dacă admitem și în Transilvania aceeași proporție de catolici ca-n restul regatului, înseamnă că numărul ortodocșilor, adică al românilor nu suferise schimbări sensibile. Dar, pentru tema urmărită aici, nu rezultatele politicii, îngerevine interesează, ci coloratura etnică a acestei politici, care, mai ales prin limbă și confesiune, sub pretextul uniformizării, trebuia să conducă la pierderea individualității românilor. Instrumentele de atac ale străinilor erau, cum s-a văzut, limba maghiară a „preoților unguri“ și catolicismul, iar armele de apărare ale românilor erau limba română a „zisei națiuni“ și ortodoxia. Ceea ce este la fel de important este că în numele apărării limbii și credinței, românii își apărau ființa și unitatea cu cei din afara arcului carpatic, iar autoritățile sunt conștiente de acest lucru și vor să-l contracareze. Între măsurile de contracarare a rezistenței românilor s-a aflat și umilirea prin discriminări de tot felul, accentuate începând cu secolul al XVI-lea, când solidaritățile etnice capătă deja și la noi primele componente moderne.

¹⁰ A. Bonfini, *Rerum Ungaricarum decades IV cum dimidia seu librē XLV*, Viena, 1744, p. 274, coloana dreaptă.